

прав, свобод і інтересів учасників процесу, воно є «серцевиною» процесуального права [7].

Процесуальний порядок збирання, розгляду і оцінки інформації потрібний насамперед там, де така діяльність становить загрозу охоронюваним законом правам і інтересам [8], тобто доказування може розглядатись як окрема складова системи процесуальних гарантій прав і свобод громадян.

У рамках однієї статті неможливо розглянути всі особливості захисту прав громадян в адміністративному судочинстві, але враховуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що адміністративна юстиція, як один із найважливіших інститутів правової держави, – це ефективний засіб контролю діяльності органів державного управління, який реально може гарантувати суб'єктивні права громадянина у відносинах з адміністративними органами і через свою судову практику забезпечувати законність діяльності цих органів, сприяти укріпленню правопорядку в державі, розвитку управлінської діяльності, а також підвищенню її якості.

Список літератури: 1. Лемайер К. Административная юстиция: понятие субъективных публичных прав в связи с развитием воззрений на государство/пер. с нем. А.Э.Нольде. СПб., 1999. 2. Загрядсков М. Д. Административная юстиция и право жалоб. В теории и законодательстве. М., 1925. 3. Старилов Ю. Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы. М., 2001. 4. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004р.// Офіційний вісник України. 2004. №45. Ст.29. 5. Кодекс адміністративного судочинства: Наук.-практ. коментар/ За ред. С. В. Ківалова. Х., 2005. 6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.// ВВР України. 1996. №30. 7. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів, 1978. 8. Додин Е.В. Доказывание и доказательства в правоприменительной деятельности органов советского государственного управления. К.-Одесса, 1976.

Надійшла до редакції 14.05.07

Д. І. Сирота

КОРЕСПОНДУЮЧІ ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯНИНА ТА ПРАЦІВНИКА МІЛІЦІЇ: ПОНЯТТЯ Й ВИДИ

Протягом останніх п'ятнадцяти років дуже часто ведуться розмови про необхідність реформування органів внутрішніх справ України. І це, власне кажучи, не дивно, оскільки кожен новий міністр внутрішніх справ своїм головним обов'язком вважає створення принципово нової системи цих органів. Так, у недалекому минулому робилися спроби реформувати службу дільничних інспекторів міліції, розформувати ДАІ, досягти стовідсоткової реєстрації усіх подій та правопорушень, які мали місце в Україні, раз і назавжди подолати корупцію тощо. Не будемо дискутувати з приводу позитивних і негативних наслідків згаданих експериментів, а наголосимо лише на тому факті, що у їх підґрунтя було покладено бажання створити таку систему органів внутрішніх справ України, яка б на високопрофесійному рівні могла ефекти-

вно виконувати покладені на неї обов'язки, головним з яких завжди визнавався обов'язок забезпечувати особисту безпеку громадян, захищати їх права, свободи і законні інтереси.

Відзначимо, що необхідність реформування органів внутрішніх справ саме у цьому напрямку підтримувалася і продовжує підтримуватися й науковцями, які у численних статтях [1, с. 278–283; 2, с. 38–48; 3, с. 132–137], посібниках [4], монографіях [5] та дисертаційних дослідженнях [6; 7] розкривають питання підвищення результативності діяльності органів внутрішніх справ України щодо забезпечення та охорони прав і свобод громадян. Разом з тим, аналіз наведених праць свідчить, що їх автори покращення забезпечення органами внутрішніх справ прав і свобод людини переважно пов'язували з удосконаленням організаційної структури цих органів, форм і методів діяльності працівників міліції у згаданій сфері. Інакше кажучи, науковці намагалися виробити концепцію захисту та охорони прав і свобод людини органами внутрішніх справ без залучення до її створення них самих, без створення системи кореспондуючих прав та обов'язків працівника органу внутрішніх справ та громадянина, які вступають між собою у правовідносини під час реалізації цими органами покладених на них обов'язків.

Ігнорування зазначених аспектів, на нашу думку, призводило до створення дещо незавершених наукових праць, тобто таких, у яких питання забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ були розглянуті без врахування усього комплексу його складових. Одним з таких елементів, як вже було відзначено, є кореспондуючі права і обов'язки громадянина та працівника міліції, аналіз і визначення яких, а також створення їх необхідного балансу, як справедливо наголошується в науковій літературі [8, с. 242], має найважливіше значення для забезпечення захищеності прав, свобод і законних інтересів громадян на рівні вимог правової держави. Отже, саме цим, на нашу думку, і пояснюється актуальність даної статті. Якщо ж говорити про її мету, то вона полягає у з'ясуванні змісту та призначення кореспондуючих прав і обов'язків громадянина та працівника міліції, а також визначенні їх видів.

Розмову про кореспондуючі права і обов'язки громадянина та працівника міліції, з огляду на недостатню з'ясованість цієї категорії у юридичній літературі, на наш погляд, необхідно розпочати з її загальнотеоретичного вивчення.

Аналіз наукових праць представників загальної теорії права, адміністративного та інших галузей права свідчить, що вчені, згадуючи про кореспондуючі права та обов'язки, зазвичай роблять це під час аналізу змісту і особливостей правовідносин. Наприклад, даючи визначення правовідносин, окремі вчені писали,

що вони є особливими ідеологічними відносинами, які виникають в результаті впливу права на поведінку людей і становлять зв'язок прав однієї особи з кореспондуючими їй обов'язками іншої особи [9, с. 19]. Зазначене визначення правовідносин, де одним з головних елементів визнаються кореспондуючі права та обов'язки їх учасників, підтримується також і нашими сучасниками [10, с.348; 11, с. 17–18]. Все це, як ми вважаємо, свідчить про те, що: розмову про кореспондуючі права та обов'язки можна вести лише в ракурсі бесіди про правовідносини; відсутність правовідносин свідчить і про відсутність кореспондуючих прав та обов'язків.

Разом з тим, вважаємо за необхідне відзначити, що не усі вчені погоджувалися із останнім висновком, наголошуючи на тому факті, що не будь-якому суб'єктивному праву кореспондує обов'язок, що є і такі суб'єктивні права, які не є елементом правовідносин. Подібну позицію займали також і інші автори, які пропонували розрізняти два види правовідносин: правовідносини, у яких суб'єктивні права розкриваються через обов'язки, і правовідносини, в яких суб'єктивні права розкриваються через власні дії уповноваженої особи, які викликають виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків інших осіб. Як наслідок, робився висновок про те, що «таким суб'єктивним правам» не відповідає нічий обов'язок. З критикою зазначених позицій виступив Ю. К. Толстой, який писав, що будь-якому суб'єктивному праву, насправді, відповідає обов'язок, так само як не може бути обов'язку без кореспондуючого йому права. Ще більш неприйнятною він вважав другу з названих точок зору, автори якої допускали існування таких правовідносин, у яких суб'єктивним правам не відповідають обов'язки. «Справді, – запитував Ю. К. Толстой, – якщо суб'єктивному праву не відповідає обов'язок, то з ким же тоді перебуває у правовідносинах носій права? Адже неможливо конструювати правовідносини суб'єкта із самим собою?» [9, с. 34].

Отже, ці риторичні запитання досить яскраво доводять помиловість позицій тих авторів, які відстоювали ідею незв'язаності прав одного учасника правовідносин обов'язками іншого, фактично, заперечуючи існування кореспондуючих прав та обов'язків у учасників правовідносин. Насправді ж суб'єктивне право немислиме без кореспондуючого йому обов'язку [12, с.165], де формою їх взаємозв'язку, як було наголошено вище, виступають правовідносини.

Іноді науковці говорять про кореспондуючі права та обов'язки учасників правовідносин безвідносно до вивчення теорії правовідносин та структури останніх, наголошуючи на тому факті, що гарантування реалізації прав громадян багато у чому досягається

завдяки наявності кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і владного суб'єкта [12, с. 165; 13, с. 60].

Таким чином, значення категорії «кореспондуючі права і обов'язки» полягає у тому, що завдяки їй, по-перше, суб'єкти правовідносин стають зв'язаними взаємними зобов'язаннями, оскільки правові норми встановлюють для однієї сторони вид і міру можливої поведінки, а для іншої – вид та міру належної поведінки і навпаки; по-друге, відбувається конкретизація учасників правовідносин, оскільки правами та обов'язками наділяються чітко визначені суб'єкти; по-третє, досягається реальна реалізація суб'єктивних прав суб'єктів правовідносин, оскільки кожному суб'єктивному праву, принаймні в ідеалі, кореспондується відповідний обов'язок.

Усе викладене повною мірою стосується і відносин, учасниками яких, з одного боку, є громадянин, а з іншого – працівник міліції. Подібний висновок, з нашої точки зору, підтверджується численними закликами науковців про необхідність більш детального визначення та закріплення на нормативному рівні кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника міліції. З цього приводу, зокрема, висловлювався С. В. Шестаков, який наголошував, що при закріпленні адміністративно-правового статусу працівника міліції варто врегулювати весь ланцюг кореспондуючих юридичних зв'язків у правовідносинах, тому що інакше більшість з встановлених прав і обов'язків може виявитися діючими лише на папері [14, с. 67–68].

Разом з тим, науковці, закликаючи до необхідності максимально повного закріплення кореспондуючих прав та обов'язків громадянина та працівника міліції, цим, власне, і обмежувалися. У зв'язку з вищезазначеним питання щодо конкретних видів цих прав і обов'язків так і залишилося невирішеним. Аналіз наукової літератури показав, що автори, говорячи про права і обов'язки громадянина та працівника міліції, у переважній більшості випадків робили це окремо – з одного боку, мова йшла про правовий статус громадянина, з іншого – про правовий статус працівника міліції, головними елементами якого, як відомо, називалися права та обов'язки. Результатом подібного підходу стала наявність численних класифікацій прав та обов'язків згаданих суб'єктів правовідносин.

Так, говорячи про права громадян, одні автори диференціювали систему прав та демократичних свобод на соціально-економічні, політичні права та особисті свободи [15, с. 159]. Інші розподіляли їх на чотири групи: 1) соціально-економічні права і свободи; 2) політичні права і свободи; 3) особисті свободи громадян; 4) рівність прав громадян [16, с. 132]. Подібна широта поглядів зустрічалася і щодо обов'язків громадян, які пропонувалося

поділяти на конституційні обов'язки і на обов'язки, які виникають на підставі законодавчих норм; на позитивні і негативні обов'язки (правові заборони) [17, с. 64]. Окремі науковці пропонували підходити до диференціації обов'язків, виходячи із існуючих груп прав громадян, ведучи мову, як наслідок, про обов'язки, що виникають з особистих прав інших осіб; обов'язки, що виникають з політичних прав інших осіб; обов'язки, що виникають з економічних прав інших осіб; обов'язки, що виникають з соціальних прав інших осіб; обов'язки, що виникають з культурних прав інших осіб [13, с. 96–97]. За подібною схемою вчені підходили і до класифікації прав та обов'язків працівника міліції [14, с. 52–53, 102, 175].

Ознайомлення з наведеними підходами до класифікації прав і обов'язків громадянина і працівника міліції показало, що вони є абсолютно непридатними для групування кореспондуючих прав та обов'язків зазначених суб'єктів. Це пов'язано з тим, що наведені підстави для класифікації прав та обов'язків вибиралися без урахування змісту тих правовідносин, учасниками яких, з одного боку, був громадянин, а з іншого – працівник міліції. Саме особливості правовідносин, а якщо говорити точніше, то їх об'єкт, має бути покладений у підґрунтя групування кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника міліції. Подібний висновок, ми вважаємо, не викликає сумніву, оскільки кореспондуючі права та обов'язки є складовою змісту правовідносин, у підґрунтя виникнення яких покладено різні матеріальні та нематеріальні блага, на які спрямовані дії суб'єктів правовідносин [18, с. 55]. У реальному житті правові відносини можуть виникати з різних приводів, у зв'язку з чим наше завдання полягає у тому, щоб із сукупності цих приводів вибрати лише ті, які мають відношення до діяльності міліції. А перед цим необхідно визначитися з колом відносин, у яких мають право брати участь працівники міліції.

За вихідну позицію при цьому необхідно взяти таке положення: участь працівників міліції у правовідносинах обмежена компетенцією органу (підрозділу) міліції, у межах якого вони проходять службу. Тобто, інакше кажучи, правовідносини, у яких одним з учасників є працівник міліції, можуть виникати лише з приводу виконання покладених на міліцію обов'язків. Поряд з цим варто відзначити і те, що, по-перше, виконання не будь-якого обов'язку працівником міліції тягне за собою виникнення правовідносин і, по-друге, якщо правовідносини і виникають, то не завжди іншою їх стороною стає громадянин. Громадянин вступає у правовідносини з працівником міліції, по-перше, тоді, коли він претендує на надання йому працівником міліції адміністративної послуги (реєстраційної, ліцензійної, дозвільної, інформаційної тощо), результатом якої стає задоволення суб'єктивного права або законного інтересу громадянина; по-друге, тоді, коли

працівник міліції, виконуючи покладені на нього обов'язки, із власної ініціативи або діючи за дорученням інших органів чи їх посадових осіб, звертається до громадянина з вимогою, наказом і т.ін. (притягнення особи до адміністративної відповідальності, застосування заходів адміністративного попередження, адміністративного припинення, здійснення контрольних заходів тощо).

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що правовідносини між працівником міліції та громадянином виникають з приводу: 1) задоволення (реалізації) громадянином належних йому суб'єктивних прав або законних інтересів та 2) виконання працівником міліції покладених на нього обов'язків. Обидва процеси, як наголошується у науковій літературі, існують у формі адміністративних процедур, які, відповідно, поділяються на «заявні» та «втручальні» [19, с. 24–26].

Щодо видів кореспондуючих прав і обов'язків громадянина та працівника міліції зазначимо, що останні, таким чином, можуть бути поділені на ті, що складають зміст «заявних» процедур, які мають за мету реалізацію громадянами їх суб'єктивних прав та законних інтересів, і ті, що складають зміст «втручальних» процедур, спрямованих на виконання працівниками міліції покладених на них обов'язків. Необхідність виділення зазначених груп кореспондуючих прав та обов'язків, крім того, що вони належать до різних груп правовідносин, багато у чому продиктована також і принциповою відмінністю адміністративних процедур, учасниками яких є громадяни. Як вище зазначалося, «втручальні» адміністративні процедури розпочинаються за ініціативою працівника міліції, який у більшості випадків не узгоджує з громадянином як сам початок процедури, так і її хід, спрямованість та кінцеве рішення. Така адміністративна процедура, як ми розуміємо, створює певні незручності для громадянина, оскільки він за її результатами може бути позбавлений певного права або обмежений у користуванні ним.

Що ж до «заявної» процедури, то тут все виглядає принципово по-іншому. По-перше, громадянин сам ініціює її початок. По-друге, він чітко уявляє той кінцевий результат, якого намагається досягти. По-третє, мета цієї процедури пов'язується переважно із розширенням правового статусу громадянина шляхом надання йому додаткових прав або реалізації певного законного інтересу.

Усе це свідчить про те, що участь громадянина у «втручальній» адміністративній процедурі має бути «обставлена» більше комплексом гарантій, які б забезпечували правомірність дій, у нашому випадку, працівника міліції. І однією з таких гарантій саме і має стати досконала система кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника міліції.

Говорячи про підстави класифікації кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника міліції, відзначимо, що вони, звісно, не обмежуються лише об'єктом правовідносин, у яких беруть участь згадані суб'єкти. Такими підставами можуть бути також:

- галузева приналежність норм, які визначають зазначені права та обов'язки. Виходячи з цього, можна говорити про існування кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника міліції, які закріплено у нормах кримінального права, у нормах кримінально-процесуального права, у нормах адміністративного права;

- юридична сила правового акта, який містить кореспондуючі права та обов'язки громадянина і працівника міліції. Тут мова має йти про кореспондуючі права і обов'язки, які закріплено у законах, указах Президента, постановах Уряду, відомчих нормативних актах;

- внутрішній зміст кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника міліції, відповідно до якого права та обов'язки можна поділяти на матеріальні та процесуальні.

Отже, кореспондуючі права та обов'язки громадянина і працівника міліції представлені досить значним видовим розмаїттям, що свідчить про необхідність їх подальшого, більш глибокого дослідження. Результатом такої роботи має стати створення комплексу правових актів, кожен з яких має бути присвячений регулюванню конкретної адміністративної процедури, учасниками якої є громадянин і працівник міліції. Подібний крок, на нашу думку, дозволить з максимальною повнотою врегулювати взаємозв'язки зазначених суб'єктів у таких правовідносинах, що має досягатися, зокрема, закріпленням чіткої системи кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника міліції.

Список літератури: 1. Ануфрієв М. І. Захист прав людини як функція суб'єктів профілактики // Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту. Запоріжжя. 2000. № 4. 2. Волинка К. Г. Проблеми становлення єдиного механізму забезпечення прав і свобод особи // Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту. 2000. № 3. 3. Заворотченко Т. М. Правоохоронні органи як гарант захисту прав людини // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС: 36. наук. праць. 2002. № 1 (7). 4. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посібник. К., 2003. 5. Негодченко О. В. Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ України: Монографія. Дніпропетровськ, 2002. 6. Горова О. Б. Конституційні громадянські права людини в Україні і їх забезпечення міліцією (роль міжнародно-правових норм в цьому процесі): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2000. 7. Гамалій І. В. Теоретичні проблеми правового регулювання діяльності міліції щодо забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2000. 8. Негодченко О. В. Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: Дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 2003. 9. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. Ленинград, 1959. 10. Скаун О. Ф. Теория держави і права: Підручник / Пер. з рос. Х., 2001. 11. Основы права: Учебн. пособие для средних специальных учебных заведений. / Под ред. В. В. Лазарева. М., 2001. 12. Явич Л. С. Общая теория права. Л., 1976. 13. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадянина України: Дис. ... канд. юрид. наук.

К., 2005. 14. Шестаков С. В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції: Дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2003. 15. Уманский Я. М. Советское государственное право: Учебник для юрид. вузов. М., 1960. 16. Мазохина А. Г. Свобода личности и основные права граждан. М., 1965. 17. Бережнов А. Г. Права личности: некоторые вопросы теории. М., 1991. 18. Бандурка А. М., Тищенко Н. М. Административный процесс: Учебник. Х., 2001. 19. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В. П. Тимошук. К., 2003.

Надійшла до редакції 10.04.07

Д. В. Лісний

ПРАВОВІ ОСНОВИ ВНУТРІШНЬОСИСТЕМНИХ ВІДНОСИН В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток України як демократичної, правової держави, її інтеграція у світову співдружність, формування засад сучасного громадянського суспільства є неможливими без фундаментального науково обґрунтованого оновлення національного законодавства, створення досконалої правової системи для забезпечення захисту прав і свобод громадян. Сьогодні діяльність правоохоронних органів держави базується на розгалуженому законодавчому і нормативно-правовому рівнях, має свої специфічні пріоритети, основними з яких є боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями [1, с. 28–29]. Деякі питання правових основ внутрішньосистемних відносин в органах внутрішніх справ України розглядались в працях М. І. Ануфрієва, О. М. Бандурки, Н. П. Матюхіної, С. В. Петкова, а також в працях інших вчених, але вони потребують подальшого вивчення.

Забезпечення громадського порядку та протидія злочинності не завжди відповідають змінам економічної, демографічної та політичної ситуації, появам нових видів і форм кримінальної активності.

Цілеспрямоване регулювання внутрішньосистемного управління в органах внутрішніх справ вимагає звертання до таких законодавчих актів, як: Закон України від 20 грудня 1990 року № 565-ХІІ «Про міліцію»; Закон України від 18.02.1992 року № 2135-ХІІ «Про оперативно-розшукову діяльність»; Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ «Про військовий обов'язок і військову службу»; Закон України від 26.03.1992 року № 2235-ХІІ «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України»; Закон України від 22.02.2006 року № 3460-IV «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України».

Нині, у зв'язку із прийняттям Конституції України, у нормах якої одержали оптимальне співвідношення ідеологія, мораль і право, останнє знайшло не інструментальне, а справді регулююче значення й можливість впливати на управління. Це надає можливість по-новому, на законодавчій базі підійти до процесу персона-